

GRAŻYNA PORAJ

Zakład Psychologii Rodziny i Rozwoju Człowieka
Instytut Psychologii UŁ

DOŚWIADCZANIE AGRESJI I PRZEMOCY W SZKOLE

WPROWADZENIE

Pojawianie się niepożądanych zachowań w szkole jest dziś zjawiskiem powszechnym. Sygnalizują go zarówno nauczyciele, jak i uczniowie, podkreślając wyraźną eskalację zjawiska. Szkoła staje się więc dla wielu z nich środowiskiem zagrażającym.

Dostępne w literaturze polskiej badania pokazują, że znaczna część uczniów deklaruje negatywną postawę wobec obowiązków szkolnych oraz złe samopoczucie w szkole (Frączek, Pufal-Struzik 1996; Jankowski 1980; Olubiński 1991). Szkoła staje się dla nich często źródłem strachu i negatywnych doświadczeń, związanych z jednej strony z samym procesem edukacyjnym, z drugiej zaś z kontaktami społecznymi z kolegami i nauczycielami (Dąbrowska-Bąk 1996; Frączek 1996, Jundziłł 1993; Stokłosa 1996). Uczniowie przede wszystkim skarżą się na nadmierny formalizm dydaktyczny, drastyczną niesprawiedliwość, brak poszanowania ich godności oraz nieżyczliwą, czasem agresywną postawę niektórych nauczycieli. Równocześnie narzekają na upowszechnianie się norm przyzwalających na agresję i przemoc w środowisku rówieśniczym, demonstrowanie władzy, wymuszanie, dewastację mienia czy też powszechną dostępność środków odurzających (Jankowski 1980; Krakowska-Czarnecka 1994; Poraj 2002a, 2002b, 2003).

Opisane zjawiska nasilają się szczególnie w gimnazjach, które stworzyły bardzo sprzyjające warunki dla rzeczowych stosunków pomiędzy nauczycielami i uczniami, anonimowości uczniów prowadzącej do poczucia bezkarności, negatywizmu i buntu dorastających przeciw władzy, prawom i zwyczajom szkoły. Głęboko niepokoi fakt, że nie są to już tylko problemy przypisywane wyłącznie uczniom obciążonym patologią. Stają się bowiem zachowaniem

charakterystycznym dla wielu młodych ludzi, co uzasadnia pilną potrzebę badań zjawiska dla skutecznej interwencji i profilaktyki niepożądanego zachowania.

CELE BADAŃ, METODA I CHARAKTERYSTYKA GRUPY

Agresja jest ostatnio zjawiskiem badanym często, jednakże są to badania o charakterze wycinkowym i nie pozwalają na uogólnienia. Mało jest badań, które dotyczyłyby gruntownie różnorodnych środowisk szkolnych i pokazały szczegółowo najczęściej pojawiające się przejawy zachowań agresywnych, a także oczekiwania różnorodnych form pomocy ze strony młodych ludzi narażonych na doświadczanie agresji. Artykuł jest próbą pokazania problemu w środowisku szkolnym województwa łódzkiego. Badania prowadzone były w czerwcu 2002 r. na zlecenie Regionalnego Centrum Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego w Łodzi.

Głównym celem badań była diagnoza zjawiska agresji i przemocy wśród młodzieży ostatnich klas szkół podstawowych. Szczegółowe problemy badawcze dotyczyły odpowiednio: miejsca kontaktu z agresją i przemocą; ich przejawów obserwowanych najczęściej w szkole; osobistego doznawania przemocy i agresji w różnych środowiskach; oczekiwań co do form i źródeł pomocy w takich sytuacjach.

Z uwagi na rozległy teren badań oraz wiek badanych do zbierania danych empirycznych skonstruowana została ankieta. Miała ona charakter anonimowy, aby uczniowie mogli się czuć bezpiecznie, ujawniając informacje o doświadczaniu agresji i przemocy w środowisku szkolnym. Jedyne zmienne demograficzne do identyfikacji badanych to płeć, wiek, środowisko szkolne.

W badaniach wzięli udział uczniowie klas VI szkół podstawowych w województwie łódzkim, reprezentujących różne środowiska: od wielkomięjskiego do wiejskiego. Wyboru szkół i klas dokonano w Regionalnym Centrum Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego w Łodzi. Środowisko wielkomięjskie reprezentowane było przez szkoły w Łodzi, Piotrkowie Trybunalskim i Skiernewicach. Szkoły miejskie zlokalizowane były w Sieradzu, Zgierzu, Kutnie, Bełchatowie, Tomaszowie Mazowieckim. Szkoły środowiska małomiasteczkowego mieściły się w Tuszynie, Działoszynie, Szadku, Poddębicach i Przygłowie. Środowisko wiejskie reprezentowane było przez szkoły w: Sokolnikach, Wadlewie, Godzianowie, Budziszewicach i Regnowie. Łącznie zbadano 455 (100%) uczniów, w tym 221 (49%) dziewcząt oraz 234 (51%) chłopców. Badania prowadzone były przez studentów psychologii Uniwersytetu Łódzkiego.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ ANKIETOWYCH

Miejsce kontaktu z agresją i przemocą

Ważną informacją dla nas było miejsce kontaktu z agresją i przemocą u badanych uczniów. W ankiecie mogli oni wskazać na: rodzinę, szkołę, ulicę lub inne miejsca, jeśli takie są. Szczegółowo wyniki uwzględniające podział na badane środowiska szkolne prezentuje tab. 1.

Tabela 1

Miejsce kontaktu z agresją i przemocą badanych uczniów

Badani uczniowie	Rodzina			Szkoła			Ulica		
	dz(%)	ch(%)	razem	dz(%)	ch(%)	razem	dz(%)	ch(%)	razem
I. Środowisko wielkomiejskie	4	–	2	72	75	73	72	57	64
II. Środowisko miejskie	7	3	5	87	73	80	45	68	58
III. Środowisko małomiastecz- kowe	9	7	8	72	63	68	53	64	58
IV. Środowisko wiejskie	6	7	6	55	85	71	63	44	53
Razem	7	4	5	72	74	73	57	59	58

$\chi^2=7,191$; $p=0,304$ (tabele krzyżowe: środowisko a miejsce agresji u dziewcząt).

$\chi^2=9,235$; $p=0,161$ (tabele krzyżowe: środowisko a miejsce agresji u chłopców).

$\chi^2=5,269$; $p=0,510$ (tabele krzyżowe: środowisko a miejsce agresji – łącznie).

Z analizy danych wynika, że miejscem kontaktu badanych z agresją i przemocą jest przede wszystkim szkoła. Na ogólną liczbę 455 (100%) osób – 73% (322) wskazało na szkołę, 58% (264) na ulicę, a tylko 5% (25) na rodzinę. Brak istotnych różnic u badanych w zależności od płci przy wskazywaniu na szkołę i ulicę. Różnice takie występują natomiast przy rodzinie. I tak chociaż tylko 5% badanych uczniów spotyka się z agresją i przemocą we własnym domu rodzinnym, częściej były to dziewczęta (7%), niż chłopcy (4%). Być może, jako bardziej wrażliwe i delikatne od chłopców, inaczej reagują na zachowanie rodziców.

Interesujące informacje przynosi analiza statystyczna tych danych z uwzględnieniem czterech penetrowanych środowisk. Okazało się bowiem, że nie ma zależności pomiędzy miejscem agresji a środowiskiem szkolnym. I tak nie stwierdzono takiej zależności dla całej grupy badanych uczniów (przy wartości $\chi^2=5,269$ i $p=0,510$); ani w grupie dziewcząt (wartość $\chi^2=7,191$ i $p=0,304$); ani też w grupie chłopców (wartość $\chi^2=9,235$ i $p=0,161$).

Fakt, że agresję i przemoc badani najczęściej obserwują w szkole uzasadnia wyraźną potrzebę działań w kierunku przywrócenia poczucia bezpieczeństwa w najważniejszym, po rodzinie, środowisku wychowawczym – w szkole. Jednakże nie bez znaczenia jest też kontakt z agresją i przemocą na ulicy. Nie da się ukryć, że we wszystkich badanych środowiskach wskaźniki te są dość wysokie. Świadczy to o widocznym poczuciu braku bezpieczeństwa na ulicach miast i wsi u wielu młodych ludzi. Taka sytuacja wymaga zainteresowania.

Odmienne dane charakteryzują środowisko rodzinne. Wskaźniki kontaktu badanych uczniów z agresją i przemocą są tu bardzo niskie, co optymistycznie przedstawia najbliższe dziecku środowisko wychowawcze jako teren sporadycznego kontaktu z patologicznymi zachowaniami.

Przejawy agresji obserwowane w szkole

Kolejnym ważnym zagadnieniem podejmowanym w badaniach okazała się informacja opisująca przejawy zachowań agresywnych, z jakimi uczniowie szkół podstawowych województwa łódzkiego stykają się w swoich środowiskach. Ilustrują je tab. 2 i 3.

Tabela 2

Jakiego typu agresję i przemoc obserwujesz w szkole?

Objawy agresji i przemocy w szkole	I. Środowisko wielkomiejskie (N=98)		II. Środowisko miejskie (N=118)		III. Środowisko małomiasteczkowe (N=127)		IV. Środowisko wiejskie (N=112)	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Wyzywanie, przezywanie	87	89	101	86	107	84	101	90
Bicie, kopanie	71	72	87	74	71	56	66	59
Wyśmiewanie, ośmieszanie	62	63	83	70	73	57	56	50
Wymuszanie	26	27	25	21	9	7	5	4
Znęcanie się	32	33	28	24	19	15	9	8
Krytykowanie	42	43	51	43	61	48	20	18
Plucie	10	10	2	2	–	–	2	2
Popychanie	2	2	–	–	–	–	–	–
Poniżanie	3	3	4	3	1	1	–	–
Straszenie	3	3	1	1	–	–	–	–
Wymuszanie pieniędzy	2	2	5	4	–	–	1	1
Dokuczanie	–	–	2	2	1	1	1	1

$\chi^2=88,896$; $p=0,000$ (tabele krzyżowe: objawy agresji a środowisko – łącznie).

$\chi^2=60,269$; $p=0,003$ (tabele krzyżowe: objawy agresji a środowisko – dziewczęta).

$\chi^2=56,816$; $p=0,006$ (tabele krzyżowe: objawy agresji a środowisko – chłopcy).

Tabela 3

Przejawy agresji i przemocy w szkole z podziałem na płeć uczniów

Objawy przemocy i agresji w szkole	Dziewczęta (N = 221)		Chłopcy (N = 234)		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Wyzywanie, przezywanie	202	91	194	83	396	87
Bicie, kopanie	138	62	157	67	295	65
Wyśmiewanie, ośmieszanie	139	63	135	58	274	60
Wymuszanie	20	9	45	19	65	14
Znęcanie się	27	12	61	26	88	19
Krytykowanie	97	44	77	33	174	38
Plucie	8	4	6	3	14	3
Popychanie	1	0,5	1	0,5	2	1
Ponizanie	5	2	2	1	7	2
Straszenie	1	0,5	2	1	3	1
Wymuszanie pieniędzy	1	0,5	7	3	8	2
Dokuczanie	1	0,5	3	1	4	1

$\chi^2=32,065$; $p=0,001$ (tabele krzyżowe: objawy agresji a płeć badanych).

Okazało się, że najczęściej obserwowane przez badanych uczniów przejawy agresywnego zachowania to odpowiednio: wyzywanie, przezywanie (87%); bicie, kopanie (65%); wyśmiewanie, ośmieszanie (60%); krytykowanie (38%); znęcanie się (19%) oraz wymuszanie (najczęściej pieniędzy: podawane przez 14% badanych). Inne wymieniane przez uczniów kategorie występowały sporadycznie, co spowodowało, że nie uwzględniono ich w analizie. Należy zauważyć, że ujawniona została zależność pomiędzy opisanymi przejawami agresji i przemocy badanych uczniów a penetrowanym środowiskiem szkolnym. Wartość χ^2 dla całej grupy wynosi 88,896 przy poziomie istotności $p=0,000$; dla dziewcząt odpowiednio $\chi^2=60,269$ i $p=0,003$ oraz dla chłopców $\chi^2=56,816$ i $p=0,006$. I tak „wyzywanie i przezywanie” np. osiągnęło największy wskaźnik w środowisku wiejskim (90%), „bicie i kopanie” zaś w środowisku miejskim (74%) i wielkomiejskim (72%), „wyśmiewanie i ośmieszanie” jest z kolei najbardziej charakterystyczne dla środowiska miejskiego (70%). „Krytykowanie” natomiast jest zachowaniem, które uzyskało stosunkowo wysokie wskaźniki w środowiskach: małomiasteczkowym (48%), wielkomiejskim (43%), miejskim (43%) przy wyraźnie niskim wskaźniku w środowisku wiejskim (18%). Jak widać w środowisku wiejskim częściej obserwuje się przejawy agresji werbalnej, zaś w środowiskach miejskich fizycznej. Może to mieć związek z mniejszą anonimowością i większą kontrolą zachowania się uczniów w małych środowiskach.

Zaznaczyła się wyraźnie zależność pomiędzy objawami agresji a płcią uczniów ($\chi^2=32,065$ i $p=0,001$). Chłopcy częściej niż dziewczęta obserwują

wśród objawów zachowań agresywnych „bicie i kopanie” (odpowiednio 67% a 62%). Dziewczeta z kolei częściej niż chłopcy zauważają u kolegów wyzywanie, przezywanie (91% a 83%); dalej „wyśmiewanie, ośmieszanie” (63% a 58%) oraz „krytykowanie” (odpowiednio 44% a 33%). Jest to całkowicie zgodne z, obowiązującą i udokumentowaną licznymi badaniami, teorią przypisującą bardziej fizyczne przejawy agresji chłopcom oraz bardziej werbalne formy zachowań niepożądanych dziewczętom. Należy jednak podkreślić, że obie kategorie zachowań są równie szkodliwe i obie wymagają interwencji. Te charakterystyczne dla dziewcząt są jednak czasem mniej widoczne i uchodzą uwadze dorosłych. Przejawy agresji fizycznej są jawne i wyzwalają reakcje dorosłych, choć nie zawsze pożądane i skuteczne.

Doświadczanie agresji w środowisku szkolnym

Omówione dotychczas dane empiryczne dotyczyły jedynie faktu obserwowania agresji i przemocy w środowisku szkolnym. Uzupełniliśmy je o informacje na temat osobistego ich doznawania przez uczniów. Dane liczbowe opisujące doświadczanie agresji w szkole prezentuje tab. 4.

Szczegółowa analiza wyników pokazała wyraźną zależność pomiędzy środowiskiem szkolnym a doświadczaniem agresji przez badanych łącznie

Tabela 4

Czy byłaś (byłeś) ofiarą przemocy w szkole?

Badani uczniowie	Tak			Nie			Kto stosował przemoc?		
	dziewczeta (%)	chłopcy (%)	razem	dziewczeta (%)	chłopcy (%)	razem	nauczyciel (liczba)	rowieśnicy (liczba)	razem (liczba)
I. Środowisko wielkomiejskie	45	61	53	55	39	47	12	17	19
II. Środowisko miejskie	16	48	34	84	52	66	1	12	25
III. Środowisko małomiasteczkowe	34	44	39	66	56	61	6	29	27
IV. Środowisko wiejskie	25	57	43	75	43	57	1	19	41
Razem	30	52	41	70	48	59	20 4 (%)	77 17 (%)	112 25 (%)

$\chi^2=9,401$; $p=0,024$ (tabele krzyżowe: środowisko a agresja w szkole – łącznie).

$\chi^2=10,687$; $p=0,014$ (tabele krzyżowe: środowisko a agresja w szkole – dziewczeta).

$\chi^2=4,254$; $p=0,235$ (tabele krzyżowe: środowisko a agresja w szkole – chłopcy).

($\chi^2=9,401$ i $p=0,024$) oraz w grupie badanych dziewcząt ($\chi^2=10,687$ i $p=0,014$). Zależność taka nie wystąpiła w grupie chłopców. Podobnie doświadczają oni agresji w szkołach we wszystkich penetrowanych środowiskach. Ze szczegółowej analizy wynika, że najczęściej, bo 53% uczniów, doświadczyło agresji i przemocy w szkole w środowisku wielkomiejskim, następnie w środowisku wiejskim (43%). Nieco mniej takich doświadczeń mieli uczniowie w szkołach środowiska małomiasteczkowego (39%), najmniej w środowisku miejskim (34%). We wszystkich penetrowanych środowiskach agresji i przemocy istotnie częściej doświadczali chłopcy niż dziewczęta.

Na pytanie: kto stosował wobec nich agresję i przemoc, 25% badanych odpowiedziało, że starsi uczniowie, 17% wymieniło rówieśników, 4% wskazało na nauczycieli (20 uczniów). W tej ostatniej grupie wyraźnie dominowali uczniowie ze szkół wielkomiejskich (12 osób). Tylko jeden uczeń przyznał się do doznawania agresji ze strony nauczyciela w środowisku miejskim i tylko jeden w środowisku wiejskim. W szkołach środowiska małomiasteczkowego odnotowano 6 takich przypadków. Wszystkie jednak budzą niepokój, gdyż nie powinno być mowy o tym, że profesjonalni wychowawcy uciekają się do stosowania przemocy i agresji wobec swoich wychowanków.

Oparcie w sytuacji doznawania agresji

Niezwykle ważnym zadaniem było szukanie odpowiedzi na pytanie: czy badani uczniowie mają oparcie w innych oraz czy mogą liczyć na czyjąś pomoc w sytuacji trudnej. Uzyskane dane, stosunkowo optymistyczne, ilustrują kolejno tab. 5 i 6.

Tabela 5

Czy możesz liczyć na czyjąś pomoc w sytuacji doświadczania agresji i przemocy?

Badani uczniowie	Tak			Nie		
	dziewczęta (%)	chłopcy (%)	razem	dziewczęta (%)	chłopcy (%)	razem
I. Środowisko wielkomiejskie	91	90	91	9	10	9
II. Środowisko miejskie	95	90	92	5	10	8
III. Środowisko małomiasteczkowe	93	86	90	7	14	10
IV. Środowisko wiejskie	88	84	86	12	16	14
Razem	92	88	90	8	12	10

$\chi^2=2,824$; $p=0,420$ (tabela krzyżowe: środowisko a oczekiwanie pomocy – razem).

$\chi^2=0,776$; $p=0,855$ (tabela krzyżowe: środowisko a oczekiwanie pomocy – dziewczęta).

$\chi^2=1,766$; $p=0,622$ (tabela krzyżowe: środowisko a oczekiwanie pomocy – chłopcy).

Tabela 6

Na czyją pomoc możesz liczyć w sytuacji doświadczania agresji i przemocy?

Badani uczniowie	Pomoc w rodzinie				Pomoc w szkole		
	matka (liczba)	ojciec (liczba)	rodzeństwo (liczba)	inni (liczba)	rówieśnicy (liczba)	nauczyciele (liczba)	inni (liczba)
I. Środowisko wielkomiejskie	52	40	29	18	51	31	2
II. Środowisko miejskie	82	74	29	19	59	57	11
III. Środowisko małopolskie	69	64	21	22	61	65	8
IV. Środowisko wiejskie	62	60	31	13	64	47	8
Razem	265 58 (%)	238 52 (%)	110 24 (%)	72 16 (%)	235 52 (%)	200 44 (%)	29 6 (%)

Z analizy statystycznej wynika, że brak jest zależności pomiędzy oczekiwaniem pomocy a środowiskiem szkolnym. Zdecydowana większość, bo aż 90% badanych ma świadomość, że może liczyć na czyjąś pomoc, gdy dzieje się im krzywda. W środowisku rodzinnym wymieniali oni: matki – 58%; ojców – 52%; rodzeństwo – 24% oraz innych – 16% (ciotki, wujkowie, dziadkowie). W środowisku szkolnym z kolei: 52% podało rówieśników; 44% wskazało na nauczycieli oraz 6% na inne osoby (dyrektorzy, pedagodzy, pielęgniarki, woźne). Pozostałe 10% badanych uczniów może liczyć tylko na siebie. Najwięcej takich osób funkcjonuje w środowisku wiejskim (14%), najmniej w środowisku miejskim (8%) i wielkomiejskim (9%). Uzasadnia to potrzebę podejmowania działań na rzecz kształtowania środowiska szkolnego wiejskiego, jako bardziej skoncentrowanego na dzieciach, szczególnie zagrożonych doznawaniem agresji i przemocy ze strony rówieśników.

Oczekiwane formy i źródła pomocy ze strony otoczenia

Ostatnim poleceniem skierowanym w ankiecie do uczniów było podanie informacji, jakich form pomocy ze strony otoczenia oczekują, gdy czują się zagrożeni lub atakowani. Spodziewaliśmy się, że pojawią się różnice w formach oczekiwanej pomocy i wsparcia w zależności od płci badanych. Uzyskane dane i ich szczegółowa analiza potwierdziły tę prawidłowość. Szczegółowe dane empiryczne pokazują tab. 7 i 8.

Z analizy danych dla całej populacji badanych wynika, że najczęściej wymienianą formą obrony przed agresją jest chęć nauczenia się samoobrony (57%), następną w kolejności jest pomoc kolegów z klasy (52%) i pomoc ze strony nauczycieli w szkole (47%). Aż 41% uczniów oczekuje pomocy ze strony wychowawcy klasy.

Tabela 7

Oczekiwane formy pomocy z podziałem na płeć uczniów

Formy pomocy	Dziewczęta %; (N=221)	Chłopcy %; (N=234)	Razem %; (N=455)
1. Chciałbym nauczyć się fachowo bić	6	29	18
2. Chciałbym nauczyć się samoobrony	43	70	57
3. Oczekuję opieki i pomocy ze strony wychowawcy klasy	53	29	41
4. Oczekuję opieki i pomocy ze strony każdego nauczyciela w szkole	60	34	47
5. Oczekuję opieki i pomocy ze strony kolegów z klasy	50	53	52
6. Oczekuję fachowej pomocy pedagoga szkolnego	29	26	27
7. Oczekuję zainteresowania i interwencji przechodniów na ulicy	43	32	37
8. Oczekuję interwencji policji	31	24	28
9. Chciałbym przestać się bać innych	37	35	36

$\chi^2=85,519$; $p=0,000$ (tabela krzyżowa: forma pomocy a płeć).

Tabela 8

Oczekiwane formy pomocy w poszczególnych środowiskach

Formy pomocy (patrz tab. 7)	I. Środowisko wielkomiejskie %	II. Środowisko miejskie %	III. Środowisko małomiasteczkowe %	IV. Środowisko wiejskie %
1	26	22	12	12
2	55	64	62	45
3	34	47	49	32
4	44	56	49	38
5	43	55	65	51
6	23	44	31	10
7	39	49	31	31
8	30	33	31	16
9	44	31	42	26

$\chi^2=47,256$; $p=0,003$ (formy pomocy a środowisko – razem).

$\chi^2=41,148$; $p=0,016$ (formy pomocy a środowisko – dziewczęta).

$\chi^2=36,610$; $p=0,048$ (formy pomocy a środowisko – chłopcy).

Analiza statystyczna potwierdziła istnienie zależności pomiędzy oczekiwaną formą pomocy a płcią badanych: wartość statystyki $\chi^2 = 85,519$, przy poziomie istotności $p = 0,000$. Dziewczeta przede wszystkim chciałyby móc liczyć na nauczycieli i wychowawców w szkole (60% i 53%) oraz na kolegów z klasy (50%). Najmniej były też one zainteresowane umiejętnością fachowego bicia. Inaczej chłopcy: za najważniejszą formę pomocy uznali oni samoobronę. Aż 70% chłopców chciałoby się jej uczyć. Na drugim miejscu wymienili kolegów z klasy (53%). Trzecie, odległe miejsce zarezerwowali dla nauczycieli w szkole (34%). Znacznie więcej chłopców niż dziewcząt chciałoby się nauczyć fachowo bić. Jest to zrozumiałe z uwagi na przypisywaną głównie chłopcom tendencję do stosowania agresji fizycznej.

Interesujące okazało się również porównanie wyników dotyczących oczekiwania pomocy w poszczególnych środowiskach szkolnych. Jak widać, tu także pojawiła się wyraźna zależność pomiędzy oczekiwanymi formami pomocy a środowiskiem ucznia: dla wszystkich badanych razem na poziomie istotności $p = 0,003$, dla dziewcząt przy $p = 0,016$ i dla chłopców przy $p = 0,048$. I tak w środowiskach wielkomiejskim i miejskim formy pomocy zdominowane zostały przez samoobronę (odpowiednio 55% i 64%). W środowisku małomiasteczkowym uczniowie przede wszystkim oczekują pomocy ze strony kolegów z klasy (65%), dopiero na drugim miejscu pojawiła się potrzeba nauki samoobrony (62%). Podobnie kształtują się wyniki uczniów ze wsi. W pierwszej kolejności oczekują pomocy kolegów z klasy (6; 51%), następnie wymienili chęć nauki samoobrony (45%). Mają oni jednak duże oczekiwanie pomocy ze strony nauczycieli szkolnych. Fakt, że nauczyciele pojawiają się w wypowiedziach uczniów wśród osób, na które chciałoby się liczyć w sytuacjach trudnych, pokazuje, że nauczycielom potrzebna jest fachowa wiedza o tym, jak wspierać uczniów w sytuacjach agresji i jak zapobiegać takim zjawiskom.

WNIOSKI KOŃCOWE

Wyniki przeprowadzonych badań ankietowych uczniów oraz ich analiza pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

1. Miejscem, gdzie badani uczniowie najczęściej spotykają się z agresją i przemocą jest szkoła. Brak różnic we wskaźnikach charakteryzujących cztery uwzględnione w badaniach środowiska szkolne: wielkomiejskie, miejskie, małomiasteczkowe i wiejskie. Można stwierdzić, że badana młodzież sygnalizuje brak poczucia bezpieczeństwa w szkole. Te z kolei, jako ważne środowisko wychowawcze, podejmować powinny różnorodne działania na rzecz przywracania bezpieczeństwa swoim wychowankom oraz budowania pozytywnych i konstruktywnych zarazem relacji pomiędzy uczniami i nauczycielami.

2. W zakresie częstotliwości kontaktów z agresją i przemocą w szkole dominuje środowisko miejskie, kolejne miejsca w rankingu zajmują środowisko wielkomiejskie, wiejskie i małomiasteczkowe. Różnice są jednak mało znaczące. Widać jasno, że wszystkie środowiska szkolne zagrożone są występowaniem zachowań niepożądanych, we wszystkich więc potrzebne są działania naprawcze.

3. Zarysowały się wyraźne różnice w kontaktach z agresją i przemocą w zależności od płci badanych: w środowisku miejskim i małomiasteczkowym dziewczęta obserwują agresję w szkole częściej niż chłopcy; w środowisku wiejskim większy kontakt z agresją ujawnili chłopcy, brak istotnych różnic pomiędzy nimi w środowisku wielkomiejskim.

4. Badani uczniowie podali, że do najczęściej obserwowanych przejawów agresji w szkole należą: „wyzywanie, przezywanie”; „bicie i kopanie”; „wyśmiewanie, ośmieszanie” oraz „krytykowanie”. Zaznaczyły się jednak pewne różnice w zależności od płci badanych. Chłopcy mają częściej kontakt z agresją fizyczną, dziewczęta zaś ze słowną. Obie jednak formy przejawiania zachowań niepożądanych są równie dotkliwe dla wszystkich.

5. Ujawniono dużą liczbę uczniów (41% ogółu badanych), którzy przyznali się do tego, że byli ofiarami agresji w środowisku szkolnym: i tak w środowisku wielkomiejskim – 53%, wiejskim – 43%, małomiasteczkowym – 39%, miejskim – 34%. Chłopcy byli częściej ofiarami agresji niż dziewczęta. Agresji doświadczali oni głównie ze strony starszych uczniów oraz rówieśników. Pojawiło się także 4% badanych (20 przypadków), którzy przyznali się, że doznali agresji ze strony nauczyciela. Wszystkie wskaźniki budzą niepokój i uzasadniają konieczność podejmowania diagnozy problemu i działań interwencyjnych oraz profilaktycznych na terenie szkół.

6. Badani uczniowie oczekują pomocy ze strony otoczenia w sytuacji doznawania agresji i przemocy najwięcej w środowisku szkolnym. Przede wszystkim chcą się nauczyć samoobrony. Zgłaszają także potrzebę opieki i pomocy ze strony każdego nauczyciela w szkole oraz wychowawcy klasy. Spodziewają się również pomocy od kolegów szkolnych. Zatem należy im pomagać w uzyskaniu fachowej pomocy wtedy, kiedy pojawi się taka potrzeba.

Szkoła, dotknięta tak głęboko problemem agresji i przemocy, musi jak najszybciej przygotować się do podejmowania zadań zmierzających do rozpoznawania i redukcji problemu. Jest to jednak zadanie bardzo trudne i na pewno długofalowe. Jako najważniejsze wyłaniają się trzy obszary działań:

– przede wszystkim należy odbudowywać środowisko wychowawcze szkół. Stwarzać w nich dobry klimat dla wychowywania i nauczania. Zbudować trwałe i konstruktywne więzi pomiędzy wszystkimi ogniwami szkolnymi: uczniami, nauczycielami i rodzicami. Okazywać uczniom szacunek i akceptację, dając szansę na prawidłowy rozwój i socjalizację w środowisku szkolnym;

– należy propagować wśród nauczycieli potrzebę poszukiwania rzetelnej wiedzy o przyczynach, celach, objawach i mechanizmach powstawania agresji. Wskazać możliwość zdobywania umiejętności radzenia sobie z agresją, kiedy się pojawi. Jeśli zdobędą oni umiejętność odczytywania motywów niepożądanego zachowania swoich wychowanków, będą mogli skutecznie im pomagać i zapobiegać eskalacji przemocy;

– ważne jest, aby uczyć, zarówno nauczycieli, jak i uczniów, trudnej sztuki radzenia sobie z sytuacjami konfliktowymi i trudnymi, w które obfituje każde środowisko szkolne. Można pokazać wszystkim, jak w sytuacji dialogu i współpracy daje się rozwiązywać większość codziennych problemów.

Opisane wyniki badań były punktem wyjścia dla wielu działań podejmowanych przez Regionalne Centrum Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego w Łodzi na terenie całego województwa. W pierwszej kolejności powstał *Raport o zjawisku agresji i przemocy w szkołach*, który popularyzowany był przez pracowników Centrum wśród nauczycieli regionu łódzkiego. Z inicjatywy Urzędu Marszałkowskiego w Łodzi opracowane zostały materiały dla nauczycieli o budowaniu programu interwencji w sytuacji agresji i przemocy w szkołach (Poraj 2002a). Nauczycieli z 20 szkół, w których prowadzono badania zaproszono do udziału w specjalnym szkoleniu na ten temat. Dzięki wsparciu Urzędu Marszałkowskiego i Wydziału Edukacji i Kultury Fizycznej Urzędu Miasta Łodzi oraz Fundacji „Człowiek i Środowisko” przygotowano także program psychoedukacyjny adresowany do uczniów (G. Poraj, *Jak radzić sobie z agresją w szkole? Program wczesnej profilaktyki dla dzieci i młodzieży szkolnej*). Od czerwca do grudnia 2002 r., przy pomocy studentów V roku psychologii Uniwersytetu Łódzkiego, zrealizowano zajęcia dla ponad 1000 uczniów gimnazjów na terenie Łodzi i województwa. Aktualnie trwają prace nad przygotowaniem kolejnego programu psychoedukacyjnego dla dzieci i młodzieży, który ma utrwalać system wartości oraz pokazywać drogę socjalizacji agresji.

BIBLIOGRAFIA

- Dąbrowska-Bąk M. (1996), *Agresja a stosunki wychowawcze szkoły*, [w:] A. Frączek, I. Pufal-Struzik (red.), *Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, WP ZNP, Kielce, 109–126
- Frączek A. (1996), *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży jako zjawisko społeczne*, [w:] A. Frączek, I. Pufal-Struzik (red.), *Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, WP ZNP, Kielce, 37–55.
- Frączek A. Pufal-Struzik I. (red.) (1996), *Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, WP ZNP, Kielce.
- Jankowski A. (1980), *Psychologia społeczna a zagadnienia wychowania*, Zakład Narodowy im Ossolińskich, Wrocław

- Jundziłł I. (1993), *Dziecko – ofiara przemocy*, WSiP, Warszawa
- Krakowska M., Czarnicka W. (1994), *Przemoc w szkole*, Impuls, Kraków
- Olubiński A. (1991), *Podmiotowość roli nauczyciela i ucznia*, UMK, Toruń
- Olweus D. (1996), *Przemoc w szkole: wyniki badań oraz program skutecznej interwencji*, [w:] A. Frączek, I. Pufal-Struzik (red.), *Agresja wśród dzieci i młodzieży*, WP ZNP, Kielce, 92–100
- Poraj G. (2002a), *Agresja w szkole. Przyczyny, profilaktyka, interwencje*, Oficyna Wydawnicza „Edukator”, Łódź
- Poraj G. (2002b), *Wybrane determinanty agresji nauczycieli*, [w:] T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Rodzina–Rozwój–Praca*, Wyższa Szkoła Informatyki, Łódź, 179–195
- Poraj G. (2002c), *Jak radzić sobie z agresją w szkole? Program wczesnej profilaktyki dla dzieci i młodzieży szkolnej*, Fundacja „Człowiek i Środowisko”, Łódź
- Poraj (2003), *Agresja u nauczycieli – uwarunkowania i praktyczne implikacje*, [w:] T. Sołtysiak, J. Sudar-Malukiewicz (red.), *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz, 445–457
- Stokłosa B. (1996), *Przejawy zachowań agresywnych i ich uwarunkowania u dzieci ze szkół wiejskich w opinii nauczycielek nauczania początkowego*, [w:] A. Frączek, I. Pufal-Struzik (red.), *Agresja wśród dzieci i młodzieży*, WP ZNP, Kielce, 133–144

GRAŻYNA PORAJ

EXPERIENCING VIOLENCE AND AGGRESSION AT SCHOOL

The research project was designed to diagnose the phenomenon of aggression among the students of the last level of primary school. The research was directed by the Regional Centre of Social Policy of the Marshal's Office in Łódź and run over the year 2002. It relates to the following research problems:

- the place of contact with violence and aggression,
- the most common indications of violence and aggression at school,
- the individual experience of violence and aggression in different psychological environments,
- the expectations of help.

As far as the scientific method is concerned, a special questionnaire was constructed. It was addressed to the students of the sixth class of primary school in province of Łódź, representing different psychological environments: from urban to rural. The total number of students, who participated in the research project was 455 (100%); 49% of girls and 51% of boys.

The detailed analysis of the results of the research indicated school as the most common place of facing with the phenomenon of violence and aggression. Undesirable behaviours appear in all the school societies and call for the corrective treatment. The research revealed the differences between sexes and showed the general tendency of dealing with aggression: 57% of students declare their willingness to learn the techniques of self – defence, they also search for help in the school environment: 52% of students count for friend's aid and 47% expect help from the teachers.

The author suggest three courses of corrective treatment:

- rebuilding of the educational environment,
- educating the teachers in preventing, recognizing and acting against violence and aggression,
- teaching the ability of dealing with conflicts and difficulties.

Key words: aggression, school, corrective treatment.